

Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno

- Wprowadzenie
- Przeczytaj
- Audiobook
- Film
- Dla nauczyciela

Bibliografia:

- Źródło: Gabriela Zapolska, *Moralność Pani Dulskiej*, oprac. T Weiss, Wrocław 1986, s. 52–53.

Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Naturaliści dokonali w myśleniu o dramacie prawdziwej rewolucji. Chcąc zbliżyć konwencje sceniczne do prawdy życia, przesunęli akcent na to, co wcześniej uważano za drugorzędne. Akcja, która dotychczas była osnową i motorem dramatu, stała się dla nich mniej ważna, w centrum uwagi znalazł się natomiast bohater. Interesował ich człowiek z krwi i kości, ulegający własnym potrzebom i słabościom, uwikłany w pogmatwaną sieć swojej psychiki i skomplikowanych zależności łączących go z bliskimi.

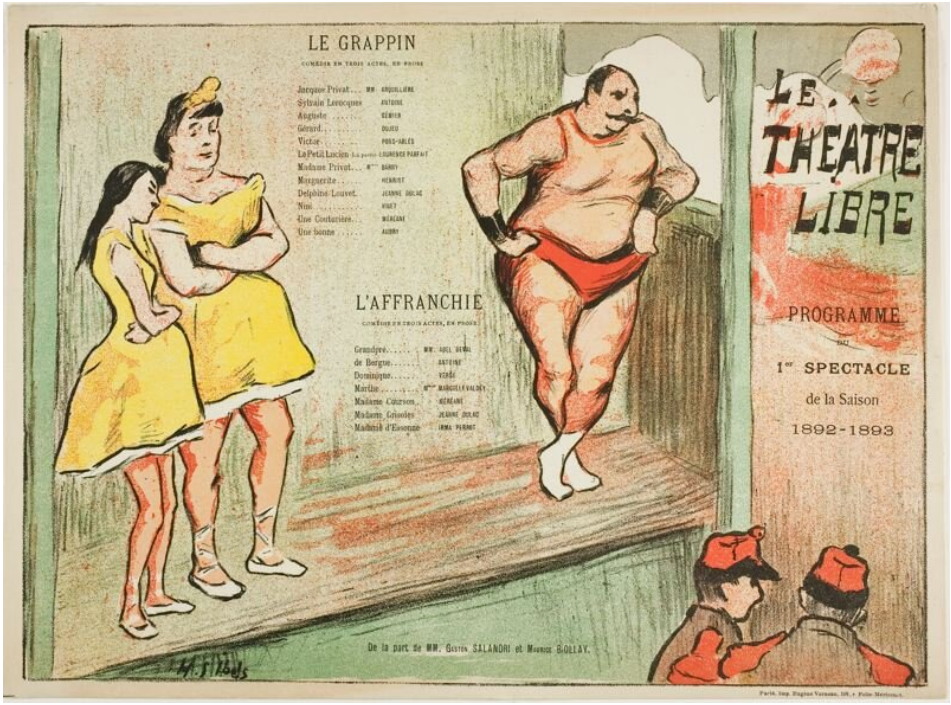
> **Twoje cele**
>
> - Wskażesz najważniejsze cechy literatury naturalistycznej.
> - Wyjaśnisz, na czym polega naturalizm dramatu Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej*.
> - Porównasz sztukę Zapolskiej z tendencjami panującymi w naturalizmie europejskim.

Przeczytaj

Naturalizm w Europie

Naturalizm pojawił się we **Francji** już pod koniec lat 60. XIX wieku i w ciągu czterech dekad objął swym zasięgiem kilka literatur narodowych (umowne granice czasowe naturalizmu wyznaczają daty 1865–1904). Prekursorami naturalizmu byli bracia Goncourtowie, za jego twórcę zaś uważany jest **Émile** Zola (1840–1902), autor dwudziestotomowego cyklu powieściowego *Rougon-Macquartowie*. Historia naturalna i społeczna rodziny za Drugiego Cesarstwa wydawanego w latach 1871–1893. Teorię naturalizmu Zola wyłożył w studium *Powieść eksperymentalna* (1880). Sformułował także postulaty dotyczące nowego dramatu (*Naturalizm w teatrze*, 1881), który powinien odpowiadać na wyzwania epoki i pokazywać rzeczywistość zgodnie z założeniami filozofii pozytywistycznej Comte'a i Taine'a, opierającej się na racjonalnym myśleniu i empirycznym stosunku do otaczającego świata. Dramat, podobnie jak powieść, miał pokazywać „nagą prawdę życia", wprowadzić na scenę zwykłego bohatera, mówiącego naturalnym językiem i przedstawionego w autentycznym otoczeniu. Sztuczną akcję „sztuk dobrze skrojonych" (prosty schemat z podziałem na białe i czarne charaktery, w którym wszystko kończy się melodramatycznym rozdaniem nagród i kar) miała zastąpić **analiza sytuacji**, a dramat miał być zbudowany z kilku epickich obrazów przypominających fragmenty prawdziwego życia.

Nowatorskie postulaty Zoli zrealizował **André Antoine** (1858–1943) w założonym przez siebie w 1887 r. w Paryżu ThéâtreLibre, który stał się trybuną naturalistycznej sztuki. Antoine pragnął stworzyć na scenie wierną kopię rzeczywistego świata. Służyła temu naturalna dekoracja – prawdziwe meble i przedmioty tworzyły repliki autentycznych wnętrz. Dla dopełnienia iluzji zastosowano oświetlenie z góry i z boku, zamknięto obraz sceniczny od strony widowni niewidzialną „czwartą ścianą", dzięki czemu widzowie mogli ulec złudzeniu, że podglądają wydarzenia rozgrywające się w prawdziwym mieszkaniu. Aktorzy bowiem zachowywali się na scenie tak, jakby publiczności nie było: jedli, palili papierosy, odwracali się tyłem do widowni, jeśli wymagała tego sytuacja sceniczna, i nigdy nie zwracali się do niej bezpośrednio. Ich zwyczajne ubiory, naturalny ruch sceniczny, autentyczna mimika, gesty i czynności miały oddać prawdę codziennego życia.

Pierwsze spektakle w Théâtre Libre, 1892

Źródło: domena publiczna.

Naturalizm w Polsce

W Polsce naturalizm nie zaistniał tak silnie jak w rozwiniętych ekonomicznie krajach europejskich, ponieważ przed „zgnilizną obyczajową" chronił tutaj bufor katolicyzmu i romantycznej tradycji. Jednak także u nas pojawiły się dzieła obnażające skażone obszary społecznego i rodzinnego życia. Największe zasługi w tym względzie miała niewątpliwie twórczość **Gabrieli Zapolskiej** (1857–1921), która w swych dramatach (*Żabusia*, *Moralność pani Dulskiej*, *Ich czworo*, *Panna Maliczewska*) podjęła bezpardonową walkę z kołtuństwem, podwójną moralnością, ukrytą prostytucją i wszelkimi przejawami kłamstwa.

Stanisław Janowski, *Portret Gabrieli Zapolskiej*, ok. 1921
Źródło: domena publiczna.

Gabriela Zapolska (1857–1912) wychowywała się w konserwatywnym środowisku. Rodzina przygotowywała ją do roli żony i matki, nie dbając zanadto o wykształcenie przyszłej pisarki. Mimo to Zapolska marzyła o karierze w teatrze. Po nieudanym pierwszym małżeństwie z porucznikiem carskiej gwardii Konstantym Śnieżko-Błockim zerwała kontakty z rodziną i rozpoczęła samotną, artystyczną drogę. Rozwijała z różnym powodzeniem swą karierę teatralną równolegle z działalnością pisarską. Nie znajdując uznania w kraju, Zapolska udała się do Francji, gdzie próbowała swoich sił jako aktorka. W Paryżu zetknęła się z twórczością naturalistów, takich jak Emil Zola (1840–1903) czy Guy de Maupassant (1850–1893), których dzieła były wówczas szeroko dyskutowane. Pisarkę pociągała antymieszczańska postawa twórców tego kierunku. Swoją twórczość zaczęła traktować jako wyraz niezgody na fałszywą moralność, demaskując hipokryzję i solidaryzując się z biednymi oraz pokrzywdzonymi.

Na gruncie tych fascynacji powstało jedno z najbardziej wpływowych dzieł polskiego naturalizmu – dramat *Moralność pani Dulskiej* (1906). Utwór Zapolskiej opowiadający o stosunkach panujących w typowej mieszczańskiej rodzinie można odczytywać jako studium obłudy i strachu przed społeczną kompromitacją. Postępowanie tytułowej bohaterki odsłania panującą w miejskim środowisku dwulicowość, a także skąpstwo, kołtuństwo i demoralizację dzieci. Autorka piętnuje również wygodnictwo – przedstawia syna Dulskiej, Zbyszka, jako osobę, która dostrzega moralną nędzę swojej rodziny, lecz w krytyce ogranicza się tylko do słów. Intryga sztuki, skupiona wokół jego związku ze służącą Hanką, ujawnia hipokryzję bohatera: mimo głośnych deklaracji Zbyszko unika odpowiedzialności i ma na uwadze jedynie własny komfort. Naturalistyczny dramat rodzinnej patologii przyjmuje kształt kołtuńskiej – jak ją nazwała sama autorka – tragifarsy:

Gabriela Zapolska

Moralność Pani Dulskiej

> Bom się urodził po kołtuńsku, aniele! bo w łonie matki już nim byłem – bo żebym skórę zdarł z siebie, mam tam pod spodem, w duszy, całą warstwę kołtunerii, której nic wyplenić nie zdoła. Coś, taki nowy, taki inny walczy z tym podstawowym – szarpie się, ciska. Ale ja wiem, że to od czasu do czasu, że ten kołtun rodzinny weźmie mnie za łeb, że przyjdzie czas, gdy ja będę Felicjanem, będę odbierał czynsze, będę... no... Dulskim, pra-Dulskim, ober-Dulskim, że będę rodził Dulskich, całe legiony Dulskich [...].

Źródło: Gabriela Zapolska, *Moralność Pani Dulskiej*, oprac. T Weiss, Wrocław 1986, s. 52–53.

Autorka nazwała swój utwór tragifarsą, ponieważ rozgrywający się tu dramat prowadzi do nieuchronnej, tragicznej „katastrofy" – następnemu pokoleniu przekazane zostają (przez matki: Dulską i Tadrachową) reguły obłudnej i wyrachowanej gry z życiem. Sztukę Zapolskiej można zatem czytać jako dramat rodzinnej deprawacji, która dotyczy obydwu przedstawionych w nim warstw społecznych: zdeprawowaniu ulegają nie tylko Zbyszko i Hesia, ale i służąca Hanka –przyjmie pieniądze Dulskich, którzy w ten sposób uwolnią się odpowiedzialności za nią i dziecko Zbyszka.

Przedstawienie *Moralność Pani Dulskiej* Gabrieli Zapolskiej w Teatrze Miejskim w Wilnie, scena zbiorowa (1935)
Źródło: domena publiczna.

Słownik

filister

(niem. *Philister*) – funkcjonujące w Młodej Polsce negatywne określenie ludzi o wąskich horyzontach, najczęściej mieszczan zajmujących się handlem, dla których jedyną wartością był pieniądz

determinizm

(łac.*determinare* – ograniczyć, określić) – pogląd zakładający, że egzystencja i działania człowieka są niezależne od wolnej woli, lecz uwarunkowane przez czynniki biologiczne, środowiskowe i historyczne

empiryzm

(strgr. *ἐμπειρία*, *empeiría* – doświadczenie) – doktryna filozoficzna głosząca, że jedynym pewnym źródłem poznania jest doświadczenie, a wszelkie teorie i idee mają charakter wtórny

kołtun

popularne w okresie Młodej Polski określenie człowieka zacofanego, nieinteligentnego, o niskich ambicjach, skupionego na poszukiwaniu własnej, materialnej korzyści

racjonalizm

(łac. *ratio* – rozum) – postawa uznająca prymat nauki i rozumu nad uczuciami i wiarą

symbol

(gr. *sýmbolon*) – wieloznaczny, postrzegany zmysłowo odpowiednik jakości niemających określenia w systemie językowym, opierający się na sugerowaniu wzruszeń i nastrojów, w przeciwieństwie do alegorii nie posiadający utrwalonego w kulturze znaczenia

Audiobook

Rozwój naturalizmu w Europie

Audiobook można wysłuchać pod adresem: file:///tmp/puppeteerzloFji.html

Francuski naturalizm był oparty przede wszystkim na odwzorowywaniu prawdziwego życia i człowieka, który podobnie jak zwierzę, kieruje się instynktami. Dramaturgia skandynawska pogłębiła rozumienie prawdy o człowieku o psychologiczny wymiar jego natury. Prawdziwą rewolucję w europejskiej dramaturgii przeprowadził norweski twórca Henryk Ibsen, który „wstrząsnął sumieniem Europy", podejmując najbardziej drażliwe tematy współczesności, takie jak społeczne i indywidualne kłamstwa, emancypacja kobiet czy choroby weneryczne i eutanazja. Przede wszystkim jednak Ibsen stworzył nowy typ dramatu (określany często jako dramat ibsenowski). Jego specjalność to dramaty rodzinne, w których najczęściej występuje pięć osób połączonych ze sobą wyrazistymi emocjonalnymi relacjami. Sztuki te skonstruowane są jako rozpisane na akty epilogi zdarzeń, które rozegrały się przed podniesieniem kurtyny – zostały więc nazwane dramatami piątego aktu, wszystko się już bowiem wydarzyło, a na scenie dokonuje się tylko odkrywanie przeszłości. Akcję uruchamia „posłaniec z przeszłości", który rozpoczyna proces prowadzący bohaterów do rozpoznania prawdy o sobie i własnym życiu. Utwory te pozbawione są ekspozycji, widz od razu zostaje wprowadzony w centrum zdarzeń, kompozycja jest więc otwarta. Także finały tych sztuk są niejednoznaczne i pozostawiają niedopowiedzenia dotyczące dalszego rozwoju wypadków. Rzeczywistość ukazywana w sposób mimetyczny, ze szczegółowymi didaskaliami, naturalnie prowadzonym dialogiem. Dramaty Ibsena mają także wymiar symboliczny. Proste przedmioty i zachowania niejednokrotnie obnażają ukryte warstwy psychiki. W sztuce Nora będą to podjadane w ukryciu przez bohaterkę makaroniki, które stają się symbolem życia pełnego zakazów, a w dramacie Dzika kaczka – strych, symbol mrocznej strony wewnętrznego życia bohaterów. W ten sposób werystyczny naturalizm Francuzów został wzbogacony o aspekt psychologiczny. Z kolei niemiecki dramat „konsekwentnego naturalizmu" był dosłownie fragmentem życia oglądanym przez okno. Sztuki takie jak Przed wschodem słońca Hauptmanna czy Rodzina Selickenów Holza i Schlafa były pozbawione akcji, przedstawiały zwyczajne sceny z życia rodzinnego, w którym nic szczególnego się nie dzieje. Tematami tych dramatów były chore stosunki rodzinne, alkoholizm, nędza, choroba i śmierć, a atmosferą dominującą – uczucie uwięzienia i beznadziei. Także język był w tych sztukach skrajnie mimetyczny – dialogi oddawały nieudolność

artykulacji własnych myśli i uczuć, zamiast rozmów pojawiały się strzępy zdań, nieartykułowane dźwięki i drobne gesty rejestrowane sekunda po sekundzie, tzw. „styl sekundowy". Porwany język odpowiadał porwanym emocjonalnym związkom między bohaterami i ukazywał wyobcowanie członków rodziny, którzy nie potrafią komunikować się ze sobą. Dramaty te odzwierciedlały więc w pełni mowę zwykłego życia, co było wszak postulatem wszystkich naturalistów. Temu zadaniu służyły zwłaszcza obszerne didaskalia, czasem rozbudowane nawet do kilku stron, które szczegółowo przedstawiały wygląd sceny oraz precyzowały gestykulację i mimikę bohaterów. Dramaty te, nadzwyczaj nowatorskie, nie odniosły jednak scenicznych sukcesów. Publiczność nie chciała oglądać prostackich „brudów życia" i nudziła się na spektaklach, które pokazywały na scenie to, co można za darmo zobaczyć na kuchennych schodach, jak się wyraził jeden z krytyków po premierze dramatu Hauptmanna.

Polecenie 1

Podaj podobieństwa i różnice pomiędzy naturalizmem w literaturze francuskiej, skandynawskiej i niemieckiej.

Polecenie 2

Porównaj dramat Gabrieli Zapolskiej *Moralność pani Dulskiej* z cechami naturalizmu literatur europejskich. Podaj elementy, które mogły zostać zainspirowane przez twórczość autorów zagranicznych.

Film

„Mowa życia” w dramatach naturalistycznych

Film dostępny pod adresem https://zpe.gov.pl/a/Dz2b2h97g

Film z materiałem poświęconym tematowi „Mowa życia” w dramatach naturalistycznych.

Polecenie 1

Na podstawie filmu wynotuj sposoby, za pomocą których autorzy naturalistyczni przybliżali treść swoich dramatów do codziennego życia.

Polecenie 2

Odpowiedz na pytanie, w jakim stopniu przedstawione w filmie tendencje zbliżania treści dramatu do codziennego życia są obecne w *Moralności pani Dulskiej*. Podaj przykłady.

Dla nauczyciela

Autor: Marta Kulikowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:
Zakres podstawowy
Treści nauczania – wymagania szczegółowe
I. Kształcenie literackie i kulturowe.
1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:
1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;
2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:
6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;
II. Kształcenie językowe.
1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:
1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;
III. Tworzenie wypowiedzi.
2. Mówienie i pisanie. Uczeń:
6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;
IV. Samokształcenie.
2. porządkuje informacje w problemowe całości poprzez ich wartościowanie; syntetyzuje poznawane treści wokół problemu, tematu, zagadnienia oraz wykorzystuje je w swoich wypowiedziach;
9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;
Zakres rozszerzony
Treści nauczania – wymagania szczegółowe
I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
13) rozumie i określa związek wartości poznawczych, etycznych i estetycznych w utworach literackich.
II. Kształcenie językowe.
2. Zróżnicowanie języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
7) określa rolę języka jako narzędzia wartościowania w tekstach literackich;
3. Komunikacja językowa i kultura języka. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:
4) określa rolę języka w budowaniu obrazu świata.

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- rozpoznaje cechy naturalizmu na podstawie nagrania filmowego w e-materiale oraz dramatu *Moralność pani Dulskiej*;
- definiuje naturalizm na podstawie dramatu G. Zapolskiej oraz filmu dołączonego do e-materiału;
- porównuje wymowę sztuki Gabrieli Zapolskiej z tendencjami panującymi w naturalizmie europejskim;
- określa rolę języka w budowaniu obrazu świata wzorowanego na rzeczywistym;
- redaguje pytania do sekcji „Przeczytaj” z lekcji „Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno”.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

Przygotowanie do zajęć.
Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e materiał „Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno". Jeśli nauczyciel wybrał *Moralność pani Dulskiej* z listy lektur uzupełniających, to powinien polecić swoim uczniom przeczytanie dramatu przed lekcją.

Chętni lub wybrani uczniowie przygotowują się do głośnego czytania fragmentów dramatu wybranych wspólnie z nauczycielem po to, aby stanowiły wprowadzenie do lekcji.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla uczniom temat zajęć i prosi o przygotowanie w parach pytań z nim związanych. Czego się uczniowie chcą dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z tematem lekcji?
2. Nauczyciel wprowadza uczniów w temat lekcji. Następnie prosi, by uczniowie w parach opracowali swoje mapy myśli związane z tematem. Wybrana osoba z danej pary przedstawia swoje propozycje, ochotnik zapisuje je na tablicy. Pozostali uczniowie odnoszą się do tych sugestii, uzupełniając je o swoje propozycje.

Faza realizacyjna:

Prezentacje uczniowskie

1. Uczniowie głośno odczytują wybrany w czasie przygotowań do lekcji fragment *Moralności pani Dulskiej*. Pamiętają o podziale na role oraz didaskaliach.

2. Nauczyciel ocenia sposób zaprezentowania sceny i prosi uczniów o określenie tematu odczytanego fragmentu, zaprezentowanie bohaterów uczestniczących w scenie oraz umieszczenie sceny w całości dramatu, z którego pochodzi. Uczniowie odwołują się do znajomości całej lektury uzupełniającej.

Praca z tekstem

1. Uczniowie indywidualnie zapoznają się z treścią e-podręcznika w sekcji „Przeczytaj" zamieszczonej w lekcji „Dramat naturalistyczny, czyli życie podglądane przez okno".

Praca z multimedium

1. Uczniowie zapoznają się z medium w sekcji „Audiobook". Tworzą notatkę syntetyzującą wiadomości w materiale. Następnie wykonują polecenie 2 dotyczące porównania cech dramatu Gabrieli Zapolskiej z cechami naturalizmu literatur europejskich. Wskazują, które elementy *Moralności pani Dulskiej* mogły zostać zainspirowane przez twórczość autorów zagranicznych.

Utrwalanie wiedzy i umiejętności

1. Uczniowie pracują z filmem edukacyjnym zamieszczonym w e-materiale „Mowa życia w dramacie naturalistycznym" i wykonują polecenie: Odpowiedz na pytanie, w jakim stopniu przedstawione w filmie tendencje zbliżania treści dramatu do codziennego życia są obecne w *Moralności pani Dulskiej*? Wybrani uczniowie odczytują swoje realizacje zadania. Uczniowie porównują odpowiedzi z tymi, które zredagowali samodzielnie.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel prosi, aby uczniowie uzupełnili zdanie: *Moralność pani Dulskiej* jest dramatem naturalistycznym, ponieważ... Uczniowie słuchają wypowiedzi koleżanek i kolegów i pamiętają, aby nie powtarzać uzasadnień. Nauczyciel powinien przypomnieć, że wypowiadający się wykorzystują cechy treści i formy utworu.

2. Nauczyciel omawia przebieg zajęć, wskazuje mocne i słabe strony pracy uczniów, udzielając im tym samym informacji zwrotnej.

Praca domowa:

Na podstawie *Moralności pani Dulskiej* napisz swoją propozycję przedstawienia na scenie teatralnej wybranej przez ciebie sceny tego dramatu. Pamiętaj o zasadach dramatu naturalistycznego.

Materiały pomocnicze:

Przygotowanie ucznia do odbioru różnych tekstów kultury, pod red. Anny Janus Sitarz, Kraków.
Ryszard Nycz, *Wykładniki intertekstualności*, w: *Metodyka literatury*, tom 2, wybór i oprac. J. Pachecka, A. Piątkowska, K. Sałkiewicz, Warszawa 2002.
Arafel Zurli, *Szkło i brylanty, Gabriela Zapolska w swojej epoce*, Warszawa 2016.

Wskazówki metodyczne:

Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Audiobook” do podsumowania lekcji.
W czasie lekcji audiobook posłuży do definiowania naturalizmu / pisemnego redagowania przez uczniów hasła encyklopedycznego: naturalizm.